

Cijns van het kapittel van Sint Lambert te Luik (1395)

BRON: Archief: AEL (Archives de l'Etat à Liège), Cathédrale de Saint-Lambert, Grande Compterie 26 fol. 2-4, (Toevoegingen van de copiist staan tussen ronde haken).

DATERING:

Datering - op de archiefmap staat 1395.

DE BRON:

Het cijnsboek bevat 3 losse folio's, aan de randen volledig verkoold. Delen van de tekst zijn wegens de verbranding niet meer leesbaar. De titelpagina ontbreekt en de volgorde van de folio's is onduidelijk. Aannemende dat de buitenkant het meest verbrand is, is recto en verso van de folio's herkenbaar.

TOELICHTING:

In het archief van het Domkapittel van Sint-Lambertus te Luik zijn enkele cijnsbetalingen te Bergeijk uit de jaren 1340 en 1395 bewaard gebleven.¹

Van het cijnsboek van 1395 zijn 3 folio's bewaard gebleven die zwaar door een brand zijn aangetast (de Tweede Wereldoorlog?). De volgorde van de folio's (behalve recto en verso) ligt niet vast. Er is geen pagina aanduiding aanwezig op het origineel. Folio 4v noemt eerst de rechtspraak van Bergeijk (zie verder) en de regel die erop volgt, lijkt de openingszin te zijn van het cijnsregister: "Census ibidem in die beati mertini solvendi (de cijnzen die daar worden betaald op sint Maartensdag)", waarna enkele cijnzen volgen. De aanhef op fol 4v is echter niet het begin van het register, want ook de voorzijde (fol 4r) is beschreven met cijnzen onder de titel Eykelberch. Bovenaan elk van de drie folio's vindt men de titel 'eykelberch', waaruit we concluderen dat het hier om cijnzen gaat in Bergeijk en omgeving.

Alle cijnzen zijn gespecificeerd in geld, in de rekenmunten denarius en stuiver (=12 denarii), die gebruikelijk zijn voor cijnzen, behalve een cijns in Stirling ponden en 1 niet goed te begrijpen munteenheid soul? op folio 4verso. In totaal zijn er 56 cijnsposen met een totale cijns van 817 denarii. De betaaldag op de feestdag van Sint Maarten (11 november) is dezelfde als die van de Sint-Lambertuscijnzen te Veldhoven, de cijnzen van de abdij van Thorn te Bergeijk en het kapittel van Sint-Servaas te Westerhoven.

Het is opmerkelijk dat op folio 4v, het houden (uitoefenen) van de lagere rechtspraak wordt genoemd, waaruit we concluderen dat dit een bezit was van het kapittel: "(s)up(ra) eykelberch h(abe)t ecc(les)ia curia(m) bassam²", vert: "de kerk (van Luik c.q. bisschop) heeft het lage hofgerecht over Eykelberch".³ Dit staat in een cijnsboek van het kapittel van Sint-Lambertus, dus de kerk die de rechtspraak feitelijk uitoefende (of in leen had) wordt niet nader benoemd, maar het kan haast niet anders dan de kerk van de bisschop van Luik zijn (het prinsbisdom), die via zijn kapittel de wereldlijke macht kon uitoefenen. Het is bekend dat het kapittel zijn "nuncia" naar Lith stuurde om hofrecht (curia) te

¹ Coenen vermoedt dat Bergeijk met de omliggende kerkdorpen behoorden tot dezelfde cijnskring als Meerveldhoven en Zeelst; zie noot 35 en 39 in Coenen 2006, p. 66.

² Curia = hofgerecht, In 1345 noemen de schepenen van Lith zich: "scabini curie de Lyt". Zie Bormans & Schoolmeesters 1900, IV, p.209. Bassam kan iet anders dan betrekking hebben op de rechtspraak.

³ Habeo= hebben, bezitten, of uitoefenen.

spreken en daar een eigen schout aanstelde om de vonnissen uit te voeren (dus zich hiermee in de plaats stelde van voogd). Dit verklaart ook waarom de rechtspraak over Eykelberch hier wordt genoemd. Mogelijk stelde het kapittel te Bergeijk zelf een schout aan, zoals te Lith. De bovengenoemde folios met de cijzen onder de titel “Eykelbergh” worden voorafgegaan door een cijnsregister van cijzen te Attenhoven. Attenhoven was een enclave van Luik (nu in de gemeente Tessenderlo) waar de rechtspraak van het kapittel door de hertog van Brabant werd betwist. In 1285 al blijkt dat de hertog een bedreiging vormde voor het bezit en de rechtspraak van de graaf van Loon in een zestal grensplaatsen waaronder Eykelberghe (zie de oorkonde van 1285 op deze site) en in 1323 vernemen we dat de graaf Arnold V van Loon een lijfrente trok voor zijn pensioen uit onder meer Eykelberghe (uit de rechtspraak; zie de oorkonde van 1323 op deze site). Hij mocht dit geld daar innen met zijn schout of meier. In 1327 verliest de hertog de strijd om de rechtsmacht te Ottoncourt (Attenhoven) en te Lith (in Brabant) en mag de kerk van Sint Lambertus te Luik haar “rechtspraak, vrijheden en vrijwaring van belasting” (“**jurisdictionibus, libertatibus et francisiis**”) daar opnieuw vredig en rustig bezitten.⁴ Omdat Bergeijk in 1327 bij de strijd om de rechtsmacht tussen de hertog en het kapittel in Attenhoven en Lith, niet wordt genoemd, mogen we ervan uitgaan dat Bergeijk toen niet door de hertog werd betwist. Als we de bovenstaande zin juist hebben gelezen dan was er sprake van een kerkimmunititeit in Bergeijk. Had het kapittel er voorheen ook de rechtsmacht en hoe zit het dan met de rechtsmacht van de graaf van Loon? We vermoeden, dat vóór 1366 de graaf van Loon in Bergeijk de helft van de rechtsmacht uitoefende. Deze wordt in ieder geval genoemd in de oorkonde van 1285 (zie boven) en in de akte over de rente van 1323 wordt er indirect naar verwezen. In 1415 verklaarden getuigen uit Pelt voor hun schepenbank dat de graaf van Loon (c.q. de bisschop van Luik) voorheen in Bergeijk, Westerhoven en Riethoven 12 hoeven bezat en dat zijn schout indringers van de graaf van Gelre tegemoet trad. We veronderstellen dat vóór 1366 de graaf van Loon in eigen persoon verhinderde dat de hertog van Brabant de rechtsmacht in Bergeijk over kon nemen.⁵ In het begin van de 14de eeuw en reeds eerder kwam de helft van de rechtsmacht te Bergeijk waarschijnlijk voor rekening van het kapittel van Sint Lambertus. Dat het kapittel die rechtsmacht gehad heeft, blijkt indirect uit de leen- en cijnsgoederen te Bergeijk van het kapittel en van zijn voogden, de heren van Horne (en daarvoor de heer van Herlaar) te Bergeijk. De vroege rechtsmacht van het kapittel blijkt ook uit het vonnis van het kapittel in 1137 waarin de Sint Jacobsabdij de helft van het recht op dezelfde kerk en de opbrengsten die zij te Bergeijk hebben terugkrijgen.⁶ Ook in 1295 wordt alle beloften gedaan in het conflict dat de abt

⁴ Bormans & Schoolmeesters 1898, tome III, akte nr 1101 p.304-305 : De meier en de schout krijgen van de hertog de volgende boodschap mee: “Hebt respect voor onze liefde en maak deze op geen enkele wijze ongedaan, omdat we niet willen dat zijzelf (het Sint Lambertus kapittel) of hun bodes (nuncii) voor hetgeen hiervoor geschreven staat (premissis) gedwongen worden zich later tot ons te wenden wegens uw nalatigheid (van de meier of de schout van de hertog)” (“Hec sicut nostrum diligite amorem null modo dimittentes, quia nolumus quod ipsi vel eorum nuncii pro premissis ad nos propter vestram negligenciam seu propter defectum vestrum ulterius redire compellantur.”). Met dank aan K. de Nooijer voor de vertaling.

⁵ Dit ondanks twee “steunpunten” of vrijheden van de hertog, een ten noorden (in Eersel) en een ten zuiden van Bergijk in Lommel.

⁶ Camps 1979 nr 38 (1137) p.60-61: “(.) medietate ville de Echa cum iure quod in ecclesia eiusdem loci habetis quos iusto **iudicio canonicorum ecclesie sancti Lamberti** cum tota annona videmini recuperase”.(vert.: “het halve domein van Echa met het recht op de kerk en de opbrengsten die zij (Sint Jacob) in dezelfde plaats (Bergeijk) hebben/houden, dat zij zo te zien door een **vonnis van de kannunikken van Sint Lambertus** als een totale jaarwedde terugkrijgen”)(noot: iudicium = vonnis, annona= koren, maar ook jaarinkomen). Dat kan echter een uitspraak zijn die gedaan is door de rechtbank te Luik (in hoger beroep).

van Sint Jacob te Luik had met Gerard van Eykelberghe, vastgelegd door Henrik van Gelre, klerk van de “curie Leodiensis”, de Luikse rechtbank.⁷

Dat dit ook voor 1395 gold, tenminste voor de lagere rechtspraak, blijkt uit de bovengenoemde vermelding van de lagere rechtsmacht over Bergeijk bij het bezit van het kapittel van Sint Lambertus (c.q. bisschop van Luik). Inmiddels had de bisschop in 1366 de rechtsmacht te Bergeijk overgenomen van de graaf van Loon (hij was diens leenheer). Ook de hoge rechtsmacht zal aanvankelijk in handen zijn geweest van de bisschop van Luik, getuige de boeten die aan het einde van de 14de eeuw worden gedeeld tussen de bisschop en de hertog. Uit het geval van Lith blijkt dat het kapittel lange tijd in staat was om in enclave's zoals Lith, de machtsstrijd met de hertog van Brabant te winnen (tot begin 1400 de hertog daar ook de macht deelt). Vanaf die tijd bemoeit de kwartierschout van de hertog zich al met de hoge rechtspraak in Bergeijk. Maar ook bij een doodslag in 1426 op de gemeint van Bergeijk wordt de schikking nog gedeeld met de bisschop van Luik en schrijft de hoogschout : “mer myns ghenedighen heeren scoutheit heeft **macht te pointen sonder teghenwoerdicheit myns heeren van Ludic dieneren** (maar mijne genadige heer schout mag (in Bergeijk) een vonnis schikken zonder dat functionarissen van Luik erbij aanwezig zijn)”. Eerdere vonnissen van doodslagen in Bergeijk die door een schout van de hertog worden behandeld zijn we niet tegengekomen. Waarschijnlijk werden doodslagen toen behandeld volgens het kerkrecht van Luik met een “zoen”, een overeenkomst tussen de dader en de familie van het slachtoffer. In de rekeningen van de hoogschout van hertog van Brabant wordt in 1410 vermeld dat in het verleden een inwoner van Westerhoven in beroep was geweest bij de rechtbank te Luik (**te kampe te Luik**). In de archieven de rechtbank van Luik die bewaard zijn vanaf 1409 vinden we dit helaas niet terug.⁸ Vanaf 1429 wordt de rechtspraak over Bergeijk ondergebracht bij de schepenenbank van Eersel en gaat men bij de schepenen van den Den Bosch in beroep.⁹ Het vrederecht met de zoen blijft echter in Bergeijk behouden tot in 16de eeuw.¹⁰

De percelen die in het cijnsregister van 1395 worden genoemd bevinden zich zeker niet alle te Bergeijk. Sommige zijn door de algemeen voorkomende aanduiding van de ligging zoals Stert, Streep moeilijk te plaatsen. Een enkel perceel kwam met zekerheid voor in Bergeijk: het betreft ‘*pubbens voirt*’. Dat moet identiek zijn met *Puppelsvoort* of *Pippelvoort* tussen 't Loo en de Broekstraat in Bergeijk, gezien ook de eigenaar die daar voorkomt.¹¹ Andere cijnsen liggen in Luyksgestel, zoals Odenbroek, Ampenbroek, Sanctus Spiritus in Ghestel of bij de kerk in Riethoven, zoals: ‘*iuxta ecclesiam de Rijthoven*’ en in Boshoven: ‘*de agro sito iuxta buschoven*’. Een cijns ‘*dicto venne*’ is eigendom van Egidius de Hongercasterle, vermoedelijk een inwoner van Hoog Casteren.

⁷ Camps 1979 nr 523.

⁸ Schoutsrekeningen Algemeen Rijksarchief Brussel inv. nr. 12991 fol. 161 (1410) Regesten van de schepenenbank van Luik in: M. Yans, ‘Mémorial des archives détruites en 1944, II. Pasicristie des Échevins de Liège, 1409-1468’ I-III (Liège 1948-1950); met dank aan Hans van Hall van het Historisch Centrum Limburg.

⁹ Als gevolg van een reorganisatie van de rechtsmacht als Brabant bij Bourgondie komt. Algemeen proberen de Bourgondische vorsten de lokale en regionale rechterlijke macht te centraliseren. Veel ambten worden daarbij tegen betaling verkocht. Dat is ook het geval voor het ambt van (een) vorster te Bergeijk en Eersel.

¹⁰ Zie bijv Ruzie met noodlottige afloop in Bergeijk in 1596, D. Vangheluwe, Kroniek der Kempen 1984 p57.

¹¹ Zie Vangheluwe e.a., PIPPELVOORT, p.334; zie ook cijnsboek van de abdij van Tongerlo van 1510 op deze site. Later heet deze plaats gewoon ‘voort’. Pippelvoort is de plek waar de weg een kleine beek kruist en waarbij de beek onder de weg door wordt geleid door middel van “pijpen” (=rioolbuis of duiker).

Het toponiem ‘*Boschakker*’, komt zeer waarschijnlijk uit Stoclo (nu Stokkelen) in Eersel. Van andere cijzen vermoeden we, vanwege de familienaam van de eigenaar, dat ze van respectievelijk Lommel en mogelijk Veldhoven afkomstig zijn (dit laatste voor Elisabet Baselmans).¹²

In 1569 wordt nog een cijns genoemd van dit kapittel: ‘*Jannes meester Willemps heeft eenen cijns gepacht onder Bercheyck toebehoorende den Capittel Sint Lambrechts tot Ludick voor 9 gulden tsiaers*’.¹³ De cijns is van vergelijkbare omvang als die van het klooster (en kapittel) Thorn te Bergeijk, die in 1569 volgens dezelfde bron voor 10 gulden werd verpacht.¹⁴ Het cijnsboek hiervan is echter niet overgeleverd.

Waarschijnlijk waren de laatstgenoemde cijzen van Sint Lambertus in tegenstelling tot eerstgenoemde van 1395 geheel uit Bergeijk afkomstig. We hebben al verondersteld dat deze cijzen toebehoorden aan de familie Eykelberge. Toen deze uit het domein werden gezet door het kapittel in 1311 nam het kapittel van Sint Lambertus deze cijzen mogelijk over.¹⁵ De cijzen van het kapittel van Sint Jan werden mogelijk in de 14de eeuw overgenomen door de graaf van Loon en vervolgens door de heer van Herlaar gevolgd door de heer Coenen.

D. Vangheluwe 12 juni 2019.

LITERATUUR:

S. Bormans, E. Schoolmeesters, 1895/1900, *Cartulaire de l’Eglise Saint-Lambert de Liège*, delen I-VI, Bruxelles.

J. Coenen, 2006, ‘Veldhoven, van Toterfout tot heden, een overzicht van de geschiedenis van Veldhoven, Meerveldhoven, Oerle en Zeelst’, Stichting Veldhoven Van Gisteren naar Morgen, Veldhoven.

D. Vangheluwe, 2009, “Een schets van de Villa Echa”, in: D.Vangheluwe, K. de Nooijer, Rogier Knaepen, J. Biemans, *Bergeijk in Kaart*, Stichting Eicha, Bergeijk, p. 57-123.
D.Vangheluwe, K. de Nooijer, Rogier Knaepen, J. Biemans, 2009, *Bergeijk in Kaart*, Stichting Eicha, Bergeijk.

¹² De achternaam Baselmans was een van de kernnamen van de huidige gemeente Veldhoven, Coenen 2006, p. 120-121.

¹³ Boek van de Honderdste Penninck van Bergeyk, 1569, RijksArchief Den Haag, Raad van State 2166LL.

¹⁴ De cijnsboek van Thorn vindt u ook op deze site.

¹⁵ Zie Bergeijk 550jaar Stad, 2019.